

Kosáry Domokos

Beszámoló egy könyvről

A 19. század első felének nagy német historikusa, Ranke, saját példájával mutatta meg, hogy a nemzeti történetírónak a nemzeti közvélemény iránt a pusztán öncélú tudomány területén túlmenő hivatása van. Ranke a l'art pour l'art kutatásnak, mint mondani szokás: elefántcsonttoronyából kilépve megkísérelte, hogy történetpolitikai folyóiratával megtanítsa az értelmiséget történetileg iskolázott szemmel nézni az eseményeket. Arra pedig, hogy egy nemzeti történetíró milyen hatást tud gyakorolni kora közfelfogására, elég a francia Thiers, a német Treitschke s nálunk Horváth Mihály, a francia-liberális történeti szabadság gondolat magyar hirdetőjének példáit említenünk. Ranke gondolatának természetesen távolról sincs köze olyan primitív nézetekhez, hogy a történetírás az uralkodó politikai felfogás eszköze, sőt igazolója legyen. Sőt, ezzel ellentétben, abból indul ki, hogy oktalan elméletek, valamely iránynak esetleg kapóra jövő történeti tévedések és falszumok ellen éppen a nemzeti történetírásnak feladata azzal védekezni, hogy kutatása eredményeit a nemzeti közvélemény számára összefoglalja s igyekszik belevinni a köztudatba. Ha a történetírás ezt az összeköttetést elhanyagolja, ezzel kiszolgáltatja a közvéleményt felelőtlen nézeteknek, melyek a tudományos vizsgálat erkölcsi alapjait teljesen nélkülözik, amint hirdetőik sem képesek komoly történeti kutatásra, hanem inkább propaganda célja vezeti őket.

Hasonló jelenségre közeli példát találunk a múlt század végi történetírás és a közvélemény viszonyában. A szaktudomány zárt olimposzi köreiből nemigen igyekezett kilépni, nehezen áttekinthető részleteredményei nagyrészt elvesztek az értelmiségi közvélemény számára, mely a múltat s a szakemberek adatait is egy napi politikai irány szemüvegén át nézte. Következése volt ennek történetünk ferde szemlélete, s ezzel együtt az, hogy égetően fontos kérdések vizsgálata háttérbe szorult, másrészt pedig, hogy a magyar múlt történeti értékeinek egész sora feledésbe merült.

Kevés problémánk van, melynek megtekintésekor ez a folyamat oly szembeszökően kitűnnék, mint a Görgey-kérdés érintésekor. A közvéleményt évtizedek során át felkavaró vitákban egy nagy történeti értékünk sikkadt el: a magyar szabadságharc első tábornokának gránitból metszett egyénisége, és vezéri zsenijének alkotása, az utolsó zászlóhajtásig alatta küzdő, fegyelmezett honvédsereg. Generációk fáradoztak azon, hogy ezt az értéket eltagadják, vagy abban a tévhitben, hogy az alkotás az alkotó romboló szándéka nyomán születik, a honvédeknek kijáró hazafias kegyeletből legalábbis egyet, a legnagyobb honvédet kizárjanak. A valóságban az ember és a hadsereg a magyar történet nagy pozitívumai közé tartozik, s egész rágalomhegyeket kell elhordanunk, hogy őket igazi jelentőségükben szemlélhessük.

A háború után történetírásunk, melynek munkája a modern európai módszerekkel gazdagodott, a magyar múlt képét részletkutatások nyomán újjáalakítva, azaz a valósághoz közelebb térve igyekezett bemutatni. Ennek a

középkori magyar birodalomtól a világháborúig terjedő új képnek egyik részlete a szabadságharc lefolyását adja. Ennek a részletnek a revíziója csak azután mehetett végbe, hogy az addig nagy részben elzárt levéltári anyag megnyílt a kutatók előtt, de még inkább azzal a feltétellel, hogy politikai érdek többé a történeti vizsgálatot nem zavarja. Kérdésünknél maradva: a történetírás saját módszerei és hivatása szerint előadja a múltat, s nem befolyásoltatja magát egy elmúlt irányzat rágalmaival.

De külön vizsgálat tárgyát képezheti maga a kérdés, hogy a szabadságharc bukása után mint nőtt ki az ellentétes vélemények sora, s hogy 1848–49 történetében minként fedezhetők fel a vita gyökerei, mely nemzedékeken át élve valóságos közéleti tényezővé fejlődött. Ha közelítünk az egykorú eseményekhez, csak az akadályozó rétegek során való átlábolással juthatunk hozzájuk, s aki ezek sokszor hamis fényű világában ki nem ismeri magát, könnyen eltér a helyes iránytól. A Görgey-kérdés maga is történeti produktummá vált, melynek megvilágítása nélkül nehéz a valósághoz közel álló meggyőződéshez jutni. Szükségessé vált ennek a sokak által homályosnak panaszolt gócnak a kifejtése. Külön kellett választani e politikai irányokkal, generációs kérdéssel bonyolódott, szinte felfogásbeli ütközővé vált kérdésből a különböző alkotó szálakat, összegyűjteni irodalmi jelenségeit. Ha mindezt számba vesszük s leszámolunk a későbbi fejleményekkel, akkor láthatunk csak, mint félrehúzott függöny mögül, a magyar szabadságharc színes és mozgalmas életébe.

Ha ezt a kutatóutat megtesszük, keresztmetszetét nyerjük az egész kérdésnek, benne a közvéleménynek s a főbb irányoknak tükröződését is. Hiszen az elfogulatlan történetkutató számára már nem az volt az eldöntetlen kérdés, hogy „áruló-e Görgey?”, mert erre nézve csak egységes képbe kellett állítania a részleteredményeket és adatokat, hanem az, hogy miként élt és bontakozott ki maga a Görgey-probléma, miért kellett problémává lennie, és mi akadályozta meg elfogulatlan megközelítését.

Már Péterfy Jenő megírta a nyolcvanas évek közepén, hogy Görgey és Kossuth megítélése valami Ormuzd-Ahrimán mitológiai hajlamnak esett áldozatul. A viták két ember, egy politikus és egy katona működésére és ellentétére vezették vissza azt a bonyolult történeti folyamatot, mely a '48-as időket valóban nemzeti sorsfordulattá tette. Két, emberi mértéken szinte túlemelt küzdő fél állott egymással szemben. Az egyik mint egyedül fénylő hős, a szabadság és hazafiság eszméinek kifejezője, a másik mesésen ijesztő álarcban, mint földre került Mefisztó, a tagadás és rontás démona. De, mint valami naiv epikus csatajelenetnél, nemcsak a két ellenfél küzdött egymással, hanem híveik sora, politikai táborok, magasabb hatalmak. Ez a szembeállítás, nem kell hangsúlyoznunk, ebben a formában teljesen történetietlen volt, s elhanyagolta '48 lényeges kérdéseinek sorát, így a nemzetiségi kérdést is. Ezen nem segített, hogy a közvélemény nagy többségével szemben a másik fél Görgey egyedülvaló igazát hirdette és Kossuthra olvasta rá a tévedések jegyzékét.

A szembeállítás történeti alapja az a ma már tisztán rekonstruálható ellentét volt, mely a szabadságharc két legnagyobb egyénisége közt fokozatosan kiélestedett, s melyet egyik vagy másik fél szempontjából megítélni, egynek rovására írni éppúgy nem lehet, mint belőle vezetni le a legkülönbözőbb '48-as eseményeket. Annál inkább szükségünk van pontos ismertetésre, fejlődési fázisainak

rajzára, hiszen ennek alapján sokkal közelebbi módon érthetjük meg a szereplők annyit vitatott és félremagyarázott tetteit. Ilyen gondos vizsgálat nyomán bontakozhat ki szemünk előtt a szabadságharc nagy katonájának, hősi hírű, romantikus büszke lovagjának igazi alakja. Az ellentét kiinduló okait keresve pedig sokan rámutattak már a küzdő felek ellentétes lelki alkatára, mások, főként régebben, e személyes vonatkozások mellett inkább két ellentétes politikai irány összeütközését látták szembekerülésükben. Eszerint a '48-as gondolkozású (Batthyány útját folytató) Görgey elítélte Kossuth '49-es, függetlenségi irányát. Főként Steier Lajos mutatott rá (akinek az új levéltári anyag nagy része közzétételét is köszönjük), hogy Görgey, ha tiszteletben tartotta is a tisztikar legitím érzéseit, korántsem tartozott a dinasztikus politika hívei közé. De nem is szabad viszont forradalmárnak neveznünk, mely hibába ismét sokan esnek. A kérdés kifejtése túlmenne e beszámoló keretein. A megoldáshoz azonban azon az úton jutunk, ha meggondoljuk, hogy ezt az éles látású, fényes illúziókat iróniával lehűtő, mindig a nemzeti védelem gyakorlati megoldásán fáradozó, politikai téren tétovázó, apolitikus katonát Kossuthnak nem sikerült a maga iránya számára megnyernie. Nem tudta magával vinni saját útjára, melyen ő mint politikai vezér az európai szabadság eszméje iránti lelkesedéssel haladt és alkotta szárnyaló terveit mint a magyar liberális missziótudat legnagyobb képviselője. Görgey nem volt politikus lélek, a katonai helytállással törődött. Évtizedek múltán, 1875-ben változatlan meggyőződéssel írta, hogy a sereg mentette meg a világ előtt a nemzet becsületét, áldozatkészségét, vitézségét, katonai jelleme nagyságát.

A küzdelem bukása után vizsgálatunk két ágban folytatódik. Az egyik nyomon kíséri Kossuthot, amint a menekvők vezéréként indul reménytelennek tetsző törökföldi exiliumába. Itt alkotta meg, a nagy versengés emlékének közvetlen hatása alatt, a szabadságharcról alkotott múltszemléletét, melyben ellenfelét árulónak nevezte. A múltszemléletet nyomon követte a jövő nagy terve: a trónfosztás gondolatát folytató emigrációs politika. Ennek legfőbb célkitűzése volt az új felkelés, az új forradalom, melynek most már győzelemmel és Ausztria leverésével kell végződnie. A menekvők minden elkeseredése a bűnbakká lett Görgey ellen fordult, de politikájuk is az ő elítélését kívánta, hiszen új felkelést csak azzal a megokolással lehetett előkészíteni, hogy a magyarság megbirkózott volna elleneivel, ha az áruló el nem veszejt. Hogy ez a magyarázat milyen formákban jelentkezett, az már sokban az emigráció lélektanából érthető meg. Ez a forradalmi pszichológia kezdte Kossuth és Görgey ellentétében a jó és gonosz szellem küzdelmét ábrázolni, évtizedes hatást gyakorolva ezzel a későbbi írókra. Mindezt a képet pedig kiegészíti a magyar küzdelemnek és az emigránsok európai publicisztikai szerepének külföldi visszhangja a németek forradalmi szolidaritásától az angolok Kossuth-tiszteletéig. A magyarkérdés e külföldi tükröképében ott szerepel Görgey is, először szabadsághős, nemsokára a szabadság ügyének bukott anygala, kire az egész világ romantikus borzalommal tekintett.

A másik ágon haladva: a kossuthi múltszemlélet hazai ellentétét Kemény Zsigmond alkotta meg, követelve a tévedések és realitások számlálását és a tényekkel való szembenézést. S amit ő politikai vonatkozásban tett, irodalmi téren elvégezte ugyanezt, a nemzeti illúziók nagy felszámolását, Arany János,

a *Nagyidai cigányok* költője. Ez a felfogás nem ismer árulót, következtetéseiben nem is találkozott az emigrációs politika célkitűzéseivel. Inkább áldozatnak látta Görgeyt, aki tizennyolc esztendő telt el száműzetése helyén, Klagenfurtban, erős lélekkel viselve a rázúduló átkokat.

A kiegyezés után a Görgey-kérdés ismét nem jutott nyugvópontra. Az európai magyar ügy helyett most a magyar belpolitika függvénye lett. A függetlenségek és a kiegyezés hívei vitáztak fölötte, az előbbiek ragaszkodva az árulási vádhoz, a hatvanhetesek pedig Görgeyben fedezve fel politikai elveik első képviselőjét. Kritikai törekvésekkel, politikai aktualitásoktól függetlenebb látással Gyulai Pál Budapesti Szemléjének lapjain találkozunk, s a Gyulai vezetése alatt álló, Arany János hagyományait folytató írói kör munkásságában. Arany László és Gyulai költői műveikben nemzeti tulajdonságokra vezették vissza a vádat s annak népszerű uralmát, amit cikkek és nyilatkozatok során figyelhetünk meg. Az ő megállapításaik talán éppen a '48-asok, az öreg honvédek nemzedékére illenek a legjobban, melynek nagy tömege elfogadta a népszerű vádat, de vezetőinek egy csoportja állást foglalt Görgey mellett. Mindezekon kívül nyomon kell kísérnünk Görgey egyéni útját, mely a '48-as tábornoknak a világháború idején bekövetkezett haláláig, majdnem végigéri a tettei körüli viták történetét. A század elején már lelkes hívei voltak, mint Kozma Andor, aki igazságára váró ősz pátriárkának nevezte őt.

Ma, a történetírók eredményei alapján, szokás azt írni, hogy épeszű magyar ember nem tartja többé árulónak Görgeyt. Holott a kérdést ilyen optimistán nemigen lehet eldönteni, ignorálni azt, hogy van még sok, bár kétségtelenül helytelen felfogással bíró ember, vagy azokat röviden a gondolkozásra képtelenek közé sorolni. Az kétségtelen, hogy Görgeyt többé árulónak tartani sem joggal, sem valószínűséggel nem lehet, erről mindenki meggyőződhet, ha az új történeti irodalmat áttanulmányozza. De ez még nem zárja ki azt, hogy a régi, sablonos felfogás maradványokban ne élne még sok helyt mai nap is, némi általánosítással mondhatnánk, egy idősebb, hagyományos szemléleti módjához ragaszkodó nemzedék gondolkozásában és annak hatásában. Divatos fogalmat használva tehát, a Görgey-kérdés mai közvélemény-helyzetét egy bizonyos mértékig generációs kérdéssel kapcsolhatnánk össze, hol a nemzedékek ellentéte egyszersmind azt a különbséget is kifejezi, mely a magyar történet újjáalkotott képe és a régebbi, kopott sablonokkal készült ábrázolás közt megfigyelhető. Visszatérve a rankei gondolathoz: éppen a nemzeti történetírásnak kell rajta lennie, hogy ez a nemzedék-probléma, a művelt magyar közvélemény érdekében, folytatódás nélkül, végleg eldőljön. Ennek óhajtatására, úgy érzem, joga van a történésznek, amikor néhány szóval beszámol egy kisebb méretű, de kétségtelenül jelentős, történeti kérdésünket érintő kutatásáról.

1936. november

Megjelent – utánközlésként – a Magyar Szemle 1997. 6. számában.